

Vándoranekdoták.

A Múzeum-Egyesület 1937/38. évi téli előadássorozatára kitűzött előadás.

Könyvekben és a mindennapi társas érintkezésben bőven vetődik elénk a rövid cselekményű anekdota, amelynek tudvalevőleg az a lényege, hogy valamely keresetlenül és közvetlenül elbeszélte esemény tükrében személyek, korok vagy szellemi áramlatok jellemző képét igyekszik lelki szemünk elé állítani. Aki meg akarja érteni az anekdota lényegét, az kettősen húzza alá ebben a meghatározásban az esemény fogalmát. Keletkezése is arra mutat, hogy a külső történet, az esemény a legfontosabb benne. Az anekdota abból a törekvésből ered, hogy közlésre érdemeseknek látszó eseményeket olyan formában igyekszünk előadni, amely inkább a megésett dolog külső mozzanataira, mint egyéb figyelemreméltó belső vonásokra akarja a hallgató figyelmét irányítani. Az „előadás” itt szószerint veendő, tehát az előszóra vonatkozik s a „hallgató” is szándékosan használt kifejezés. Az anekdotának ugyanis fontos tartozéka a szóbeli közlés, a közvetítésnek ez a módja pedig a minden fölöslegest mellőző rövid előadásmódot kedveli, föltétlen világosságra, érdeklődést keltő élénkségre, sőt csattanóságra törekszik. Az írásba rögzített anekdota is ezekhez a föltételekhez szabja terjedelmét és megjelenését: a szorosra vont rövidséghez és a szűkre mért világos szerkezethez, mert tudja, hogy a túlságos elnyújtás gyöngíti nyomatékosságát, a bonyolultság lerontja hatását.

Az eseménytől, amely az anekdotának kizárólagos tartalma, azt kívánjuk meg, hogy jellemző legyen. Mellékes, hogy víg-e vagy szomorú, komoly-e vagy humoros, érzelmes-e vagy tárgyias, — tetszés szerint lehet akármelyik, — csak annak a követelménynek feleljen meg, hogy a parányi terjedelemben zsúfolt s könnyen áttekinthető bonyodalmat csattanós megoldáshoz juttassa. Azzal sem törődünk, hogy a figyelmet feszítő eleven eseményke, amely csupán a cselekmény szövéseivel és az előadás keresetlen művészetével, népies élétszemlélettel és népies szellemű bölcseséggel embereket, népeket, osztályokat, körülményeket, eljárásokat, felfogásokat, hangulatokat drámai élénkséggel jellemez, megtörtént-e vagy nem történt meg, csupán annyit várunk el tőle, hogy a kigondolt mozzanatok a valószínűség határát át ne lépjék és kerek szerkezetű egészzé kapcsolódjanak. Ez az anekdotának legfőbb gondja, el nem hanyagolható feladata. Ügyel is rá lelkiismeretesen: az eseményt történeti személyekhez vagy társadalmi osztályok jól ismert tipikus képviselőihez fűzi, többé-kevésbé pontosan megjelölt helyhez rögzíti vagy időhöz köti. Ilyen módon nem is téveszti el hatását, mert a hitelesség látszatával rokonszenvet szerez, figyelmet kelt, érdeklődést ébreszt. Maradandóságának

titka, elnyühetetlenségének alapja az, hogy ezeket az esetleges külsőségeit bármikor könnyen fölcserélheti és a változó körülmények szerint módosíthatja.

A rövid eselekményü anekdota, amely többnyire elmés fordulatokkal, élcés eszközökkel, tréfás jókedvvel, könnyed, jóízű előadással dolgozik, sohasem törődik azzal, hogy szerepvivőit közvetlenül jellemezze, s az is távol áll tőle, hogy problémákba mélyedjen, vagy lelki bonyodalmakat feszegessen. Nem akar az élet nagy kérdéseibe irányítólag beleavatkozni, sem pedig arra nem törekszik, hogy az erkölcsök megjavításával az emberi lelkületet jobbra és szebbé tegye. Semmi tudós szín rajta, semmi erkölcsi szándék, semmi nagyravágyás nincs benne, csak az az igénytelen vágy vezérli, hogy tárgyilag érdekes és újszerű események művészivé formált elbeszélésével az emberi életről jellemző felvételeket készítsen, velük szórakoztasson és jókedvre derítsen.

Ez a kedves kis műfaj megterem az élet minden alkalmán, az irodalom távoli és közeli legkülönfélébb területein. Az ó-francia fabliauköltőktől Shakespearén és Molièren keresztül Toljstojig, Jókaiig és Móra Ferencig mindig és mindenütt virágzott és tudott érvényesülni. Nincs is más műfaj, mely hozzámérhető szaporasággal tenyésznek mindenfelé, nincs más irodalmi genre, amelynek szélesebb és hálásabb közönsége volna. Kunyhókban és palotákban, az egyetemi katedrákon és a parlamentben, a zöldsasztalnál és a fehérasztalnál mindenütt derüt sugároz felénk az anekdota. A politikában, tudományban, szószéken és színpadon éppúgy szóhoz jut, mint amilyen sajátságos fűszere a társalgásnak. Tehát nem az írásbeliség, hanem az élőszó az igazi életeleme. Ami nyomtatásba kerül, elenyészően csekély hányada annak a rengeteg tömegnek, amely szájról szájra kalandozik, míg végül is az emlékezetben elenyészik. Formája is az élőszóban alakul ki és csiszolódik szerkezetben.

Legnehezebb arra a kérdésre válaszolni, hogy hol és miképpen terem az anekdota, s ki tarthat rá tulajdonjogot. Ez csaknem mindig meghatározhatatlan. A műfajnak ezt a sajátságát legjobban megvilágítja az az anekdota, amely Deák Ferenc medvéjéről szól. Az egyik pesti újság 1870-ben a következő tréfás történetkét közölte:

„Deák Ferenc a tavaszi napok beállta óta ismét rendes vendége a városligetnek. Legújabban azonban az állatkert látogatója, s különösen egy új vendég, a bozontos medve nyerte meg hajlamát. Deák Ferenc fölzsemlyézve szokta fölkeresni a medve-ketrecet; esernyője végére szúr egy-egy darabot s úgy nyújtja be pártfogoltjának. A minap ismét egy nagy darab zsemlyét tűzött az esernyő végére; hanem a mackó ezúttal nagyon udvariatlanul viselkedett, mert nemcsak a zsemlyét, de az egész ernyőt is bekapta a ketrecbe s darabokra szaggatá. Az öregúr jóízűt nevetve mondá:

— Ejh, ejh, hát a medvevilág is tud hálátlan lenni! — És esernyő nélkül távozott.

Eddig a történet. Deák Ferenc, mikor baráti körben felolvasták előtte, ezt mondta rá:

— A dolog igaz, magam láttam. Csak az a kis különbség van benne, hogy nem annyira velem történt, mint egy öreg asszonysággal.

Aztán nem is medve volt a ketrecben, hanem majom. Aztán nem is az esernyőt kapta el, hanem az asszonyosság kalapját. Az asszonyosság nagyon sajnálta a kalapot, de hogy valamit szólt volna, azt nem hallottam... Egyéb részleteiben az egész történet való, — végezte alig észrevehető mosolygással.“

Ez a kis történet elég szemléletesen érzékelteti az anekdota keletkezését. Az esemény, melyet az anekdota előad, a maga egészében nem való, de rendszerint van valami olyan magva, mely az életben gyökeredzik, s ezt a kitünő elbeszélők — született anekdota-tehetségek — természetes műérzéke addig forgatja és csiszolgatja, míg az életből ellesett elemek művészi egységbe csoportosulnak. A hivatásos író, költő és művész mindig készen kapja az anekdotát, s feladata csupán annyi, hogy kibontsa, kifejtse, elrendezze és a magasabb igényeknek megfelelően tökéletesítse. Az anekdotát nem csinálják, az anekdota terem. Talaja a néplélek, tulajdonosa a népközösség.

Ez az a pont, ahol tárgyalásunk belekapcsolódik az anekdota legjellegzetesebb vonásába, vándorló természetébe. Mint a népdal és a népmese, mint a közmondás és a szólásmód, az anekdota is nyugtalanul kóborolja a világot. Térben és időben gazdagon és meglepő változatos-sággal zajlik az élete. Az ötletes élce, az elmés tréfa, az emberi gyarlóságokon megértően mosolygó vagy az életviszonyokat derűs szemlélettel tekintő anekdota, a tapasztalati igazságokon nyugvó példa s az erkölcsiség örök törvényeit találóan kifejező parabola nem merül feledésbe s nem ragad meg egy helyen elszigetelve, hanem országról országra vándorol, világrészből világrészbe kerül, időről-időre, népektől népekhez kalandozik. Kifürkészhetetlen módon hol itt, hol ott üti fel fejét, s ha nem sikerül is áttörnie a nyelvterület határait, szájról szájra száll, nemzedékről nemzedékre hagyományozódik. Vetődjék a földkerekség bármely pontjára, mindjárt gyökeret ver s rögtön otthon érzi magát. Utjában természetesen sok módosuláson megy keresztül. Egyszer formája sínyle meg az ideodahányódást, máskor tartalmát viseli meg rendellen életmódja, de szívos természete általában veszteség nélkül állja a vándorlás viszontagságait. Sőt rendszerint még új vonásokba is öltözködik, friss színekbe takarózik, mert csodálatos rugalmassággal símul minden környezethez: bármely korhoz, bármely ízléshez és bármely helyhez, a különféle szemléletekhez és az eltérő világnézetekhez. Az anekdoták végrendelet nélkül meghalt örökhagyók, kiknek szellemi kincsein az egész világ egyformán osztozódik. Örök hangulatfoszlányok, amelyek minden idők emberének a lelkén átsuhannak. Ez a magyarázata annak, hogy Keleten és Nyugaton, az ókorban és a középkorban, az újkorban és a közelmúltban csaknem azonos mozzanatokkal jelentkező anekdotás történetekre akadunk, egy és ugyanazon típusnak különféle változataira. Ezeket érdemes mindig egybevetni és összetételüket megvizsgálni, mert jellegzetesen verődnek vissza rajtuk a helyszíni sajátságok, az időbeli távolságok és a különböző művelődési körök elkülönítő vonásai.¹

¹ Az anekdota részletesebb műfaji jellemzését l. a szerző *Anekdota* c. tanulmányában, mely a *Magyarság Néprajza* III. kötetében jelent meg (Bp. 1935).

Vannak anekdoták, melyek évezredek óta barangolnak, és sereggestül nyomulnak elénk olyanok, amelyekben messzire nyúló s különféle származású elemek mutatkoznak. Ha nem sajnáljuk az utánjárás fáradtságát s az aprólékos széttekintgetést a kimerítően hosszú útvonalakon, igen érdekes kapcsolatokat és vonatkozásokat deríthetünk ki az elénk vetődő s gyanútlanul eredetieknek látszó darabokból. Azonban bármily szépen és bármily hosszasan fejtegetjük is az anekdota vándorló természetét, megközelítőleg sem lehet olyan megfoghatóvá tenni, mintha néhány példán bemutatjuk világotjáró nyugtalanságát és időt álló frissességét. Lássunk tehát néhány szemelvényt a vándoraneidoták sokaságából.

1. Az 1514. körüli időben készült *Cornides-kódexünk* 113—114. lapján lejegyzett húsvétvasárnap predikációból szakítjuk ki a következő anekdotás apróságot.

A hitszónok örömmel hirdeli hallgatóinak Krisztus feltámadását s egyszer csak — szószerint — így kiált fel:

— De kérdezik, hogy Urunk Krisztus miért jelenté meg először az ő feltámadását asszonyállatoknak? Feleltetik erre: tevé ezt Idvezítőnk azért, mert azt akarta, hogy az ő feltámadása megjelentetnék egyebeknek. De miért asszonyállatok titkot nem tarthatnak, de valamit hallanak, azt legottan megjelentik egyebeknek, azért akará Urunk is az ő feltámadását először megjelenteni asszonyállatoknak, hogy hamarabb kihirdetessék.

Ha valakinek mai felfogása és ízlése megütköznék azon, hogy az asszonyi fecsegést éppen a legkomolyabb formájú templomi szentbeszéd csípkedi meg, annak megmagyarázhatjuk, hogy ez csak mai nézőpontból tűnik fel furcsának, s annak nemismeréséből ered, hogy a középkor utolsó szakában, de még a XVI. században is általános szokás volt az ú. n. risus paschalis. Ez abban állott, hogy húsvétnapján az Üdvözítő feltámadásának öröme a hitszónoknak valósággal kötelessége volt hallgatóságát megnevetetni. Hogy ezt ki miképpen vitte végbe, az egészen találékonyaságán fordult meg. Az 1599. év húsvétvasárnapján pl. a németországi eichsládti pap a szószékről így szólt híveihez:

— Most régi szokás szerint egy vidám históriát kellene elbeszélnem, de semmi eszembe nem jut, tehát csak annyit mondok, hogy tartsák fel kezüket azok az asszonyok, akik be merik vallani, hogy férjük a rabigájuk alatt görnyed, s mondják azt, hogy juch! Amikor alig 4—5 engedett a felszólításnak s az is igen bátorlalanul viselkedett, maga a pap emelte fel kezét „juch“ felkiáltással, amire harsány nevetésben tört ki a hallgatóság.

A spanyoloknál tudvalevőleg külön személyek voltak arra a célra, hogy a húsvéti templomi sokaságot felderítsék, a franciák pedig egy zsidót állítottak pellengérré s vele Krisztus megfeszítésének megtorlásául mindenféle csúfot űztek a templomban. Általában a tréfálkozást megfelelő alkalmakkor illő és célszerű dolognak tartották a régi predikátorok. Az egyház ugyan nem helyeselte ezt az eljárást, de a közvélemény kívánságának engedve egy darabig tűrte. Vitry Jakab francia püspök a XIII. század elején, ha arra eszmélt, hogy a hívek figyelme kimerült s némelyek már szunyókálnak, így kiáltott fel:

— Aki amott alszik, az én titkomat és tervemet ugyan el nem árulja, — amire rögtön kinyíltak a szemek, mert mindenkinek volt oka magára venni az elhangzott figyelmeztetést.

Az olasz Barletta Gábor dömés barát a XV. század második felében arról volt híres, hogy gúnyoros és komikus szónoklatokkal verte föl a hívek érdeklődését. Róla maradt fenn ez a jellemző mondás: „Qui nescit barlettare, nescit praedicare.” A mi európai hírnevű Temesváry Pelbártunk is a XV. század végén, Mátyás király idejében, ha észrevette, hogy hallgatói elálmosodtak, érdekes meséket vagy megkapó anekdotákat szőtt beszédeibe az aluszékony lelkek felébresztésére, vagy amint maga mondta: „ad excitandos dormientes“.

Mindezt csupán annak bizonyosságára soroltuk fel, hogy a Cornides-kódex predikációs anekdotáját nem elszigetelt jelenségnek, hanem a mi szellemi égövünk alá is eljutott nemzetközi jellegű művelődéstörténeti emlékek kell tekintenünk. A maga idejében nagyon ismert és elterjedt lehetett, mert kódexünk korának tőszomszédságában, a már említett Barletta és az angol Herolt dömés szerzetesek predikációiban is olvassuk, mégpedig a magyar szöveggel szószerint egyező csattanóval. Később sem ment feledésbe. Káldi György bibliafordító jezsuita hitszónokunk 1631-ben a húsvétvasárnapi predikációjában zugolódva utasítja vissza azt a feltevést, „hogy az asszonyok csácsogók levén, hamar hírét vitték mindenüvé Krisztus feltámadásának”. „Urunk nem szükkölködött senki csácsogása nélkül”, — mondja méltatlankodva a magyar jezsuita. De ha egyszer egy ilyen anekdota beveszi magát a köztudatba, sem az idő meg nem rágja, sem a tér útját nem állja. Babik József papi anekdotái között, amelyek 1890-ben jelentek meg Egerben, majd a Magyar Herkó Páter című élclap 1906. és 1910. évfolyamaiban ismét találkozunk vele, mégpedig olyan beállításban, mintha akkor és nálunk történt volna meg.

Lehet, azért olyan tartós, mivel a nők csácsogásával évődik s így alkalomszerűségét az idő soha el nem hervaszthatja. Ki hinné, hogy még a nagy Pázmány Péter kardinálist is ez a női tulajdonság hasonló gúnyolódásra készítette. A pünkösd utáni 5. vasárnapi predikációjában elbeszéli annak a tanácsosnak az esetét, akit felesége minden móddal és eszközzel, főképen szívrezzentő sírásával rá akart venni arra, hogy mondja meg, titkos tanácskozásukon mit tárgyaltak. A tanácsos erre azt a mesét eszelte ki, hogy egy pacsirta fejében aranykoronát láttak, s most azon török bús fejüket, hogy az vajjon mit jelenthet. De lelkére kötötte feleségének, hogy senkinek el ne árulja a dolgot. Az asszony természetesen hasonló kikötéssel megsúgta ezt barátnéjának, ez elfecsegte egy harmadiknak és így tovább. Amikor azután a tanácsos a szenátusba érkezett, ott már mindenki azzal a kérdéssel fogadta, hogy ugyan nem látta-e azt a nevezetes pacsirtát, amelyik aranykoronát visel a fején.

Aki ennek az anekdota-motívumnak pompás irodalmi értékesítését akarja élvezni, olvassa el Lafontaine *A nők és a titok* című híres meséjét, vagy a mi Mikszáthunk *Tizennégyéves szenátor* című mulatságos elbeszélését, amelyben a kis Schmidt Miklós anyjának faggatásai elől, aki mindenképen tudni szeretné a szenátus határozatát, azzal a füllentéssel tér ki, hogy a tanács iménti határozata értelmében ezután minden férfi két

feleséget tarthat, amiből aztán szörnyű bonyadalmak származnak, s aki ennyivel sem elégszik meg, vegye elé a Kr. u. I. században élt Plutarchos *De garrulitate* című munkáját, ahol a Pázmány-Mikszáth-féle anekdotának kétezeréves pontos mását találja meg. Ha ezeket azután egymás mellé sorakoztatja, meg fog győződni arról, hogy vannak tárgyak, amelyek szakadatlanul benne élnek az emberiség hálás emlékezetében, csak időnként stílust, ízlést és modort változtatnak. Azt is megmondhatjuk, hogy az anekdota e szívósságának gyökere minden bizonnyal a férfi bosszu, amely — ha nem is a valóságban, de legalább az anekdotában — diadalt ül a női fecsegésen. Mert az anekdota kiválóan férfi műfaj, benne a tréfás jókedv sokszor tombolja ki magát a nők rovására. Jellemző, hogy az itt bemutatott legrégebb magyar anekdotánk is rajtuk nevet. Annál kedvesebb ránk nézve, mert a Ráskai Lea áhitatos szívvel vetett magyar betűi őrizték meg számunkra.²

2. A sok közül kiragadott egy másik példával azt lehet bizonyítani, hogy egyes anekdoták, melyeket hajlandók vagyunk saját magunkénak hinni, sőt némelykor történeti vonatkozású és helyszíni látszatadatokkal hitelességüket erősítgetjük is, nem egyesektől s meghatározható helyekről erednek, hanem a népszellem közös kincstárából származnak.

Ennek igazolására forduljunk Mikszáth Kálmánhoz, a legnagyobb magyar anekdotázóhoz, aki különös kedvvel és hajlamossággal vonzódott mindahhoz, amiben a humor megcsillant, kincseket szedett ki az anekdotából és a művészet magaslatára emelte rendkívül sokra becsült műfaját.

Jól ismert kedves alakja volt Mikszáthnak Csongrádi Bagi József ő kigyelme, a dúsgazdag „pógár gróf”, akinek neve a múlt század végén hatalmasan csengett a magyar Alföldön. Sokat évődtek vele, de senki úgy meg nem örökítette az öregét, mint Mikszáth, amikor a frakkos történetét megírta róla. Azért hatott ez igen furcsán, mert Bagi uram állandóan egyszerű kék abaposztó ruhát viselt. A hagyományos mándlit, meg a varjukalapot világért sem cserélte volna föl mással. Csak éppen egyetlen egyszer esett meg rajta a szomorú 48 utáni világban, hogy midőn az újonnan odaköltözött megyefőnök, aki beköszöntő ebédjére a telekkönyv után állította össze a meghívottak lajstromát, őt is meginvitálta az ebédre, de a lakáj visszautasította: „tessék frakkban jönni”, — rántott Bagi uram nagy kedvetlenül nyugateurópai ruhát. Nem hagyta azonban bosszulatlanul a dolgot, mert mikor valami szószos históriából javában kínálná ő méltósága, Bagi uram fölemelte frakkja szárnyát s azt kezdte bemártogatni a tányérba:

— Egyél frakkom, mert te vagy ide meghíva!

Ebben pedig az az érdekes, hogy a csongrádi mándlis nábob, a frakk etetésének közismert anekdotás alakja, valóban élő személy volt (1799—1886). A Bagi-familia több ágra oszolva Nógrádban, Jászságban, Hevesben és Borsód felső vidékén ma is él. A családnak az az ága, amelyhez Bagi uram tartozott, még a török világban szerzett nemességet.

² Vö. György Lajos: *Régi anekdota a nők fecsegéséről*. Az E. Tudósító Almanachja. Cluj, 1933. 94—97. l.

Bagi János, Fülel kapitánya, II. Rákóczi Ferenc mellett harcolt, de éppen ezért vagyonát veszítette és jobbágysorsra jutott. A család régi fényét Bagi József szerezte vissza. A 48-i szabadságharc idején Csongrád város bírói székében sok borsót tört az osztrák katonai hatalom orra alá. Tipikus egyéniségű legérdekesebb példánya volt a mi aranyparasztjainknak. Nevét az egész ország emlegette, mert ahányat lépett ő kigyelme, annyi adoma támadt nyomában. Az „Üstökös“, Jókai élclapja, már 1865-ben megírta híres ökörvásárlását, amikor a kecskeméti árverésen Csazlau vándormagzatának nagy megdöbbenésére az egész gulyát megvette s rongyos tárcájából a ropogós ezreket kifizette. Jókai is tollára vette a töretlen bagaria csizmában s egy szál gatyában járó parasztot, aki egykori földesurát 200 ezer forinttal rántotta ki a bajból, s elmeséli róla, mint járta meg egyszer a német világban. A saját pusztáján passzust követeltek tőle a zsandárok.

— Minek az nekem a magam birtokán?

— Melyik a kend birtoka?

— Ez az, ahol állunk, s köröskörül, amerre látunk, mind az enyém.

A zsandárok nem hitték el s bevitték a szegedi börtönbe, ahol közmunkára fogták. Valami hivatalosolga, aki egykor bérese volt, ráismert s csak nagy nehezen szabadult ki kényelmetlen helyzetéből. Halálával sem mult el a híre, az anekdotás könyvekben ma is él a neve. Mikszáth annyira kíváncsi volt reá, hogy a nyolcvanas évek elején Berczik Árpáddal lerándult Csongrádra és személyesen kereste föl az öreg nábobot. Nagy érdeklődéssel hallgatta s figyelte minden szavát. Ekkor öltöztette frakkba Bagi uramat. A história olvastára méltatlankodva mordult fel az öreg:

— Az anyja hitit, mondjátok meg annak a Mikszáthnak, hogy ne írkaljon rólam össze-vissza minden bolondot!

Még helyreigazító levelet is küldött a Pesti Hírlapnak:

— Ne írjanak rólam olyan bolondságokat, rá nem szolgáltam én azokra.

Bagi uram úgy érezte, hogy méltatlan meghurcolásban részesült, ezért halálakor (1886) Mikszáth a Pesti Hírlap hasábjain kedves nekrológban búcsúztatta el s néhány vonását Töviskes pompás alakjába is bevészte.

Félig-meddig igaza is volt Bagi uramnak, mert csakugyan nem követte el a frakk-etetés tréfáját, ahogy a gubernátor ebédjére meghívott székely követ sem viselkedett úgy, amint az anekdota állítja. Egyszerű székely gunyájában őt sem eresztették be, haza szaladt tehát s felvette régi mentéjét. Az asztal mellett szóltanul ült s nem evett, hiába biztatta a „Guber Márton“. Egyszer csak fogta mentéje ujját s bökögetni kezdte a levesbe.

— Egyél már no, egyél már! — A gubernátor kérdésére pedig felelte:

— Kinálom a mentét, hogy egyék. Azt hitták meg ebédre, nem engem.

Az ilyen talpraesett anekdoták térben és időben óriási utakat futnak meg, hol itt, hol ott telepednek le s mindig üdék maradnak. A csongrádi milliost és az elmés székelyt jóval megelőzte a híres török tréfamester, a XIV. század közepén Kisásziában élt Naszreddin, aki hasonlóképen cselekedett egy esküvői ebéd alkalmával, ahol ócska ruhája miatt senki

sem törődött vele. Hazaszaladt tehát, átöltözködött, s mikor újból megjelent, kitüntető figyelmességgel vették körül, sőt az asztalfőre ültették. Ekkor öltönye széleit emelgetve, így szólt:

— Adjatok enni a ruhámnak!

Mindenki csodálkozott, míg fel nem világosította őket:

— A ruhámat illeti a tisztelet, miért ne részesüljön ő is élvezetben?

A japánok mesélik, hogy a XV. században élt híres papjuk, Ikkyo Osho, egyszer egy dúsgazdag úrnál szegényes öltözetben alamizsnáért kopogtatott be. Ugy bántak vele, mint valami kolduló baráttal. Bezzeg sietve szaladtak eléje és sűrögtek-forogtak körülötte, amikor másnap talpig érő brokát ruhában jelent meg. A főhelyre ültették s a legdrágább ételeket rakták eléje. Ikkyo azonban semmihez sem nyúlt. Majd levetette drága ruháját, szegre akasztotta s kínálgatni kezdte a felszolgált ételekkel.

— Nem nekem, hanem ruháimnak készítettétek a drága fogásokat, — mondta a megszegyenült házigazdának, aki dadogva kérte a bocsánatot.

Bagi uram tehát nem áll magában a frakk-históriával, mert még nagyobb nevekre is ráragadt ez a vándorló anekdota. A XV. században Giovanni Sercambi olasz novellista beszéli el, hogy a nagyevű Dante, a *Divina commedia* írója, egyszer Róbert nápolyi király asztalához volt meghíva. Legalul az asztal végén kellett meghúzódnia, mivel nem volt elég ünnepélyesen öltözködve. Erre hazaszaladt, szép ruhát öltött s mindjárt a főhellyel tisztelték meg. Ruháját aztán étellel és itallal kezdte öntözni.

— Azért teszem ezt, — mondta a királynak, — mert nem én, hanem a ruhám érezheti magát megtisztelve, illő tehát, hogy ő is kivegye részét a lakomából.

Nem részletezzük tovább a vándorút többi állomásait, mert esetleg unalmassá válhat, azért csak futólagosan utalunk arra, hogy van olyan középkori változat, amely Homerosról, egy másik pedig a XII. század híres tudósáról, a költészetben is sokat szereplő Petrus Abelardusról beszéli el ezt a történetet, amely később az 1202-ben meghalt Johannes Pisanus canterbury-i érsek egyik elmélkedő művébe kerül, ahonnan közvetett úton Káldy György prédikációs gyűjteményébe jutott tovább. Ezek után aligha szorul bizonyítgatásra az anekdota vándorló természeté, s talán még a zsörtölődő Bagi uram szelleme is megnyugodhatik, mert Kelet és Nyugat valamennyi mesetájékával kapcsolatba került s olyan nevezetes társaságban lett halhatatlanná, ahol Homeros, Dante, Petrus Abelardus és Ikkyo Osho híres nevét választotta tekintélyi érvül az évezredek óta vándorló anekdota.³

3. A tudomány módszerei még nem tökéletesedtek annyira, hogy ki lehetne deríteni, milyen útvonalokon terjednek az anekdoták s honosodnak meg a különféle népterületeken. A legtöbb esetben be kell érünk a vándorút állomásainak megjelölésével annak szemléltetésére, hogy a néplelek halhatatlan tárgyai örök hullámvásukban el-elrejtőznek s ismét elő-előkerülnek, közben folytonosan alakulnak és formálódnak, változnak

³ Vö. György Lajos: *Tárgytörténeli jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz*. Bp. 1933. Irodalomtört. Füz. 47. sz. 8—15. l.

és módosulnak, de soha el nem pusztulnak, mert a nemzedékek emlékezetében szüntelenül élnek, hatnak, tovább mozognak, derűtséget keltenek, kedélyt melegítenek és mosolyt fakasztanak.

Föl van jegyezve, hogy 1698. január 24-én, tehát éppen 240 évvel ezelőtt a Bethlen-kollégium ifjúsága előadott egy mulatságos magyar színdarabot, amelynek két szereplője volt: Magister és Miles. A Mester szóba sem akart állani a katonával, aki pedig mindenképen disputába szeretett volna keveredni a Magisterrel. Ez először azzal próbál kitérni, hogy csak latinul tud beszélni, de végre mégis kénytelen belemenni a vitatkozásba. Abban állapotban meg, hogyha a katona győz, felülhet a Mester hátára, aki köteles lesz estig cipelni őt, ellenkező esetben a Mester kiszedheti a katona valamennyi fogát. Erre megindul a vitatkozás. Ez pedig abból áll, hogy a Mester a katona felé böki egyik ujját, mire az két ujját mutatja feléje. Azután a mester egy ujját a földre irányozza, ugyanakkor a katona fölfelé szegzi ujját. Ekkor a Mester tenyerét fordítja a katona felé, az pedig ujjait öklébe szorítja. Ezzel a disputa véget is ér, s amikor a Magister kijelenti: „Mesteri becsületesemre mondom, hogy jól megfelelt, nem gondoltam volna, hogy abból a tökfőből olyan dolog süljön ki“, elismeri legyőzetését s hátára kapja a katonát. Csak azután derül ki, hogy milyen kitünően értették meg egymást. Előre bökött ujjával a Mester azt akarta jelezni, hogy a katona is ember, s a katona visszamatatott két ujját úgy értelmezte, hogy mind a ketten emberek. Lefelé tartott ujjával a Mester azt akarta kifejezni, hogy hiába vagyunk emberek, meghalunk s a földbe temettetünk, s a katona fölfelé irányított ujjából azt a gondolatot olvasta ki, hogyha meghalunk is, feltámadunk s az égbe szállunk. Tenyerével a Mester azt akarta kifejezni, hogy az ég végtelen, s a katona összeszorított öklét a föld gömbölyűségére vonatkoztatta. Amikor azután a katonát faggatják, hogy miről is vitatkoztak, azt feleli, hogy a feléje bökött ujjból a Mesternek arra a szándékára következtetett, hogy ki akarja szúrni egyik szemét, mire két ujjával tudtul akarta adni neki, hogy akkor ő kitolja a Mesternek mind a két szemét. Lefelé mutatott ujjából a Mesternek azt a fenyegetését vette észre, hogy a földbe akarja őt cövekelteni, mire fölfelé irányított ujjával figyelmeztette, hogy akkor őt majd felnyársalják. A Mester tenyeréből azt látta, hogy őt nyakon akarja ütni, mire öklét mutatva közölni akarta vele, hogy akkor bizony alaposan elpáholja a Mester lelkének a házat.

Elképzelhetni, hogy milyen jól mulatott a kollégium közönsége ezen az elmés dispután, s milyen hangosan kacaghatott, amikor a katona a Mester hátára felkapaszkodott s körülszaladt vele a színpadon.

Ha aztán most 230 évvel errébb kerülünk s kezünkbe vesszük Móra Ferencnek tíz évvel ezelőtt, 1927-ben megjelent *Nádihegedű* c. kötetét, annak 176. lapján egy elbeszélést találunk, amely arról szól, hogy egy német tudós, aki a tudományokba kapaszkodott bele, rájött arra az igazságra, hogy a világon minden baj azért van, mert a babiloni torony összedőlt. Már most hogyan lehetne ezen segíteni? A német tudós azt találta ki, hogy legjobb volna, ha az emberek nem a szájukkal beszélnek, hanem a kezükkel, mert azt nyelvtudomány nélkül is meg lehet érteni. El is ment tudományát kipróbálni Magyarországra, mert hallotta

hogy ott egy nagyészű ember található, aki évek óta az ő metódusa szerint beszél embertársaival: nem a szájával, hanem a kezével. Ez a nagyészű ember egy félszemű csizmadia volt Apátfalván, akihez egy szép nap beállított a német kalauzával és a két rokonlélek közt megindult a társalgás. A filozófus felemelte öklét és kinyújtotta mutatóujját. A varga válaszul fölnyújtotta mutatóujját, meg a középső ujját. Következett a filozófus részéről a három ujj felmutatása, mire a varga azzal válaszolt, hogy ökölbe szorította a jobbkezét. A német erre megemelte a kalapját és olyan nagy volt az öröme, hogy nem bírt magával.

— No, uram, sikerült? — kérdezte a kalauz.

— Hogyne, nagyszerűen sikerült, pompásan megértettük egymást, pedig igen elvont témákról társalogtunk.

— Én azt mondtam neki, hogy első személy az Atya. Ő két ujjal azt felelte, hogy a Fiú a második. Igen, de csak a Szentlélekkel teljes a Szentháromság, mutattam neki három ujjal. Jó, jó, fogta össze ő egy ökölbe ujjait, de azért csak egy Isten az, ha három személy is.

A kalauz hümmögött egy darabig, aztán visszafordult a vargához.

— No mester, megértették egymást a némettel?

— Remélem, hogy megértett az akasztófárávaló, — forgatta dühösen dikicsét a mester. — Mégis csak orcátlanság kell hozzá, hogy valaki a saját házában így össze-vissza sértgesse az embert!

— Hogy, hogy?

— Hát kérem, bejön és mutogatja felém az ujjával, hogy nekem csak egy szemem van. Ejnye, a teremtésit annak a bőrbajuszú apádnak, mutatom én arra neki, többet ér nekem az egy szemem, mint neked a kettő! Hát erre ő azt feleli a három ujjával, hogy bizony nekünk csak három szemünk van kettőnknek! De már ez engemet is kihozott a sodromból, oszt ráfogtam az öklöm, hogy most már menjen az úr, míg szépen van... Erre aztán el is kotródott esze nélkül az ebszülte.

Móra Ferenc, aki azzal végzi elbeszélését, hogy mindig ez a vándor-anekdota jut eszébe, amikor a diplomaták olyan kölcsönös megértéssel tárgyalnak egymással, természetesen független a kollégiumi közjátéktól, s viszont mindkettőtől független Mikszáth Kálmánnak az az anekdotája, amely Páva Mihály szűrszabóról meséli el ugyanezt a jelvitát azzal a tanulsággal, hogy ilyen az, mikor két tudós megérti egymást, — hát milyen lehet, amikor nem érti meg egymást. Ezenkívül is még jó néhány adat tanuskodik a magyar nyelvterületen ez anekdota közkeletűségéről, de még érdekesebb, hogy a szálak a világirodalom útvesztőjében olyan időbeli és térbeli távolságokba vezetnek, ahová a képzelet is nehezen ér el. A XIII. században Accursius jogtudós, a XIV. században Giovanni Ser-cambi olasz novellista, a XV. században Hans Rosenblüt német költő és a XVI. században Rabelais, a híres francia író beszél el hasonló mulatságos jelvitákat. Ezzel azonban még nem érnek véget a nyomok. Népies irányban kutatva tovább, kínai, mongol, török és indiai népmesékben találkozunk a részletekben változatos tárgy gazdag variánsaival. De még ezeknél is nagyobb érdekű, hogy eredete lenyúlik az egyik szanszkrit mesegyűjteménybe, amelyben azt olvassuk, hogy a dharai király udvarában egy Ranika nevezetű félszemű molnár győzi le a jelekkel való

értekezésben világhírű buddhista tudóst. Akár a kollégumi tréfát figyeljük, akár Mikszáth szürszabóját vagy Móra Ferenc csizmadiáját nézzük, eszünkbe sem jut, hogy kétezeréves háttér húzódik mögöttük s csak célzatukban különböznek a típus ősi változataitól.⁴

4. Az anekdota tehát akármilyen messzire kerül s akármilyen nagy időket él át, lényegében semmit sem változik, csak okos alkalmazkodással környezetének színeit s ruházatát ölti magára. Meglehetősen válogatós természetű azonban, akárkivel nem éri be. Leginkább szereti az ismert személyek, híres emberek, a népszerű nagyságok nevét. Világosan látható ez a Mátyás király neve körül képződött gazdag anekdotaanyagban. Az a szeretet és megbecsülés, mely e nagy királyt a hagyományban övezi, abban is megnyilatkozik, hogy egy csomó vándoranekdótát fűztünk a nevéhez. Így lett a talalós kérdések világhírű típusának, a IX. századig visszanyúló „cinkotai kántor” anekdotájának a hőse, s így kapcsolódott hozzá a becsületes igazmondás legrégebb nyugati példájának tekintett „bubulcus”-történet. A néphagyományban igazságossága a lehangsúlyozottabb jellemvonása, tehát a szerény ajándékokkal kedveskedő szegény embernek négy ökröt ajándékoz, de a szegény szerencséjére irigy gazdag felsül nála s be kell érnie egy nagy tökkel. A nyugateurópai forma ezt XI. Lajos francia királyról tudja. Egy más alkalommal az ajándékot vivő szegény embernek jutalmul száz botot utalványoz, hogy a szemtelen ajtónállók zsarolása méltó büntetésben részesüljön. A magyar néphagyományban Mátyás király, Keleten Naszreddin. Nyugaton pedig Valois Fülöp a képviselője ennek az igazságtételnek. Így valamennyi Mátyás-anekdotánknak kimutatható a vándor rokonsága, elágazódása, ami ismét arról győzhet meg bennünket, hogy a valószínűség látszatának ügyes fenntartása terjeszti és teszi feledhetlenné az anekdotát.

Természetesen nem ezekben a külsőségekben van a tulajdonképeni ereje. Ezek csak arra valók, hogy megrögzítsék s még elevenebbé tegyék. Az anekdotát a jellemző ereje élteti, erkölcsi tartalma, éles megfigyelése, mély emberismerete, fogyatkozásainknak és gyöngeségeinknek kedves megmutatása. Örök emberi tulajdonságainkat esemény formájában olyan szerencsésen tudja föltüntetni, hogy minden kor, minden nép és minden ember magára ismer benne. A kétezeréves multu Damon és Pythias-anekdotánál szebben bemutatni az önfeláldozó barátságot ma sem lehet, ezért is folyamodott hozzá Mikszáth Kálmán, amikor korunk önző cudarságának ellentétét akarta megrajzolni a *Galamb a kalitkában* c. elbeszélésében.⁵ A pörlekedő emberi természetnek a fülemilefütty-anekdota, a könnyen rászédhető emberi hiúságnak pedig a bajusz-história — éppen a mi irodalmunkban kaptak ezek legtökéletesebb formát — mindig és mindenütt érvényes, múlhatatlan értékű fölvételei maradnak. Horatius óta az anekdota a szegény suszter történetében forgatja azt a tételt, hogy a gazdagság még nem boldogság, s ha az Endrődi Sándor versét, vagy a Jókai hasonló tárgyú novelláját sikerültnek érezzük, onnan van, mert a száz kézen átment s a nép lelkében hiánytalan tökéletességgel kiformalódott mo-

⁴ Lásd a 3. sz. jegyzetet, u. o. 15–20. l.

⁵ Irodalomtört. Füz. 47. sz. 27. l.

tívum-készletből merítettek. Az is maradandó érvényű megfigyelés, amit a klasszikus „nitimur in velitum” szólás fejez ki, hogy a tiltott dolog ellenállhatatlanul izgatja az emberi, főképen a női természetet. Ezért anekdoták asszonyokról, akik csak azért is megteszik, amit megtiltanak nekik, gyakran olvashatók a középkori latin gyűjteményekben. Egyik hozzánk átszivárgott változatuk egy bizonyos magyar fejedelmünk feleségéről szól, akit nem hagy nyugton férjének az a parancsa, hogy fel ne üljön a házieb hátára. Nem nyugszik, míg meg nem próbálja a kutya-golást. Leesik, megsérül, udvarlóját nem fogadhatja s így urának távollétében hűsége nem megy kárba.⁶

Jellemző tartalmuk állandósítja az ilyen anekdotákat és könnyű szárnyakon röpti évszázadokon keresztül a világ minden részébe. Megtörténik, hogy elhomályosul eredeti indítéka, s ilyenkor csak körültekintő utánjárással lehet kihámozni a mögötte rejlő műveltségi elemeket. Az állatpör-anekdoták pl. igen furcsáknak és együgyűeknek tünnek föl ma, mert nem mindenki tudja, hogy az emberhalált okozó, vagy az emberben kártevő állatokat valaha perbe fogták s a rendes bűnvádi eljárás formáinak vetették alá. Némelykor még a kínpad torturáit is rájuk kényszerítették. Ez a felfogás, mely a parszizmusból került a pozitív vallások rendszerébe s innen hatolt át a népies hiedelmekbe, nyilvánul meg az abderitákról szóló Philogelos-anekdotában, kik a szamarat, mivel az olajos korsót a gimnázium udvarán feldöntötte, a város szamarainak szemeláttára az utcákon végigkorbácsolták, tovább a Racine egyik komédiájában, hol a kutya egy kappan ellopásáért kerül vád alá. Temesváry Pelbárt is tud olyan történetet, amelyben arról van szó, hogy a pénzesládát dézsmáló szarkát a bíró halálra ítéli, s még több elmosódott nyom jelzi nálunk is e népies hagyomány anekdotás emlékezetét. A mai ember már elfeledte azt az ősi jogszokást, hogy a halálra ítélt megmenekedett, ha találkozott olyan nő, ki az akasztófa alatt hajlandó volt vele megesküdni. Amikor tehát hallja azt a hozzánk is eljutott anekdotát, hogy az akasztófavirág inkább a kötelet választja, mint a házasság igáját, eszébe sem jut a háttérben lappangó komoly eljárás, amelyet a nőgyűlölő századok tréfás formában éleztek ki a gyöngébb nem rovására.⁷

Az anekdota tehát elnyühetetlenségénél fogva elmúlt műveltségi állapotok, kihalt szokások, feledésbe ment hagyományok fenntartója lehet. Az is érdekes, amikor tőlünk távoleső világnézetek rejtőzését fejthetjük ki bonyolult szövedékéből. Ma csupán szerencsés költői képnek érezzük a tenger kimeríthetlenségéről szóló Szent Ágoston-anekdotát, a Szentháromság-titok hozzáférhetetlenségének elavulhatatlan népies érvét, pedig közelebbi vizsgálatából az tűnik ki, hogy benne voltaképen egy bölcséleti világnézetnek időtlen időkre szóló népies kifejezési formájával van dolgunk, amelyben a hit fölényét hangsúlyozó misztikusoknak a skolasztikusok tudós spekulációi ellen folytatott hatalmas méretű szellemi küzdelmei visszhangzanak.⁸ Említhetünk még egy ilyen példát. Évszázadok óta

⁶ Vö. Budapesti Szemle, 1935. 687—688. sz. 194. l.

⁷ Vö. Budapesti Szemle, 1935. 687—688. sz. 188—194. l.

⁸ Vö. György Lajos, Katolikus Szemle 1932, 81—97. l.

irodalomról irodalomra jár, nálunk is költői hajtásokat termelt a belegséget és búbánatot gyógyító boldog ember ingeről szóló anekdota, amelyet egy népies változatunk Rudolf királyfi nevével meleg közelségünkbe hozott. Nagyon a végére kell járnunk, indiai eredetének gyökeréig kell leásnunk, hogy észrevegyük az anekdota lényegének pesszimista pogány világnézetét, amely egyedül csak nálunk, Sik Sándor mesejátékában, alakult át keresztény életszemléletté.

5. A magyar anekdota a műfaj minden tulajdonságát, valamennyi formáját és árnyalatát dús hajtásban egyesíti magában. Meglepően gazdag és változatos terület ez, ahol közel 300 magyar gyűjteményben hozzáférhetőleg számíthatunk mintegy 20.000 anekdota van fölhalmozva. Mind olyan könyvek ezek, amelyek különösebb föltűnést sohasem kellettek, értékelésben alig részesültek, gyorsan feledésbe merültek, irodalmi rangra nem törtek, s csekély kivételtől eltekintve, arra nem is emelkedtek. Így észrevétlenül maradt, hogy kedélyvilágunk meleg vonásai, sok százados színei s a messziről jött érdekes történetek jellemző változatsorai rejtőznek az elhanyagoltan kallódó anekdotás könyvekben. Bőséges nagy a számuk s még sem merítik ki az anekdota nehezen áttekinthető széles terjedelmét. Ezt csak akkor közelítjük meg, ha az utolsó száz évben elvirágozott több mint 200 élclapunknak mintegy 800 kötetére is kiterjesztjük vizsgálódásainkat, ahol az elmésségnek és a tárgyi érdekességnek százezrekre menő rengeteg anyaga van felhasználatlanul eltemetve. A közvetlen leőhelyül szolgáló önálló gyűjtemény és élclap, amely együttvéve egy félezer forrást jelent, megközelíti ugyan, de még nem foglalja magában a magyar anekdota teljes készletét. Tekintettel kell lennünk a másodrangu anekdota telepekre is. Ilyenek a kódexek, oklevelek és kéziratok, a régi históriás énekek, kalendáriumok és ponyvatermékek, a prédikációs könyvek, vitairatok, és erkölcsi példatárak, szépirodalmi és mulattató folyóiratok, napilapok, emlékiratok, krónikák és szónoki művek, levelek, regények és novellák, színdarabok és versek, tanítómesék és népköltési gyűjtemények. De még e különféle és szétágazó területek átkutatása és feldolgozása sem fogja egybe a mindenütt megjelenő és mindig szívesen látott anekdota valamennyi formáját és életmegnyilvánulását. A leírt és kinyomtatott darabokon kívül gondolnunk kell az élőszóban koborló, szájról-szájra szálló s nagyrészt lejegyzésre sem kerülő anekdotákra. Igazán csak ezek elevenek és mozgékonyak. Nélkülök valósággal el sem képzelhető a mindennapi élet társas együttlétének vidám hangulata és szórakozó jókedve.⁹

A források áttekinthetetlen sora arra vall, hogy a jelentéktelennek tartott és súlytalanak érzett anekdota érintkező fölülete az irodalommal és az étellel igen terjedelmes, mélyrehúzódó, az általános érdeklődéshez különösen közelálló. Tudnia kell azonban a művelt közvéleménynek, hogy az anekdota nemcsak mulatság, hanem tudományos tárgy is. Anekdotaanyagunk egyike a tanulmányozásra legérdemesebb területeknek, mert rengeteg vándortárgyat kapcsolt irodalmunkba, nevezetes mozzanatokot fog egybe és jelentős vonatkozásokat köt le. Benne Keletet és

⁹ György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp. 1934.

Nyugatot megjárt hírneves tárgyakkal ismerkedünk meg, az ókor anekdota-termő helyeire találunk, a francia fabliau nyomaira akadunk, majd a középkori prédikációs irodalommal és a népies gyökerű schwankkal kerülünk kapcsolatba. Igen sűrűek az olasz novella legkiválóbb mestereivel megállapítható érintkezései, s nem ritkák az olyan vonásai, melyek a világhírű tréfacsinálók (Naszreddin, Eulenspiegel) nevével tapadtak meg a köztudatban. A különböző helyekre, különböző időkbe és különböző rétegekbe nyúló anekdotáink egy része a keleti humor érdekes világát tárja föl, más része a középkor ábrázatát ragyogtatja meg; itt-ott a szerzetes-tréfák alaptónusába szövődő erkölcsi tendencia, majd a reneszánsz kedélymélysége, féktelen jókedve, a humanista facétia szellemessége, az elmúlt korok nyers ízlésére valló schwank trágársága s a valamikor divatos udvari és népmulattatók rendjének vaskos ötletessége villan ki anekdotáink magyar vonásai mögül. Kimutatható, hogy az egyetemes néphumor és tárgyi lelemény számos vándormotívuma rakódott le a magyar anekdota széles rétegében. Meg lehet látni, hogy milyen külső elemek szívódtak föl a magyar néphumor ereibe s azok milyen jellemző módosulásokkal formálódtak át kedélyvilágunkban, mi benne az általános emberi megnyilatkozás s mi benne az idők szellemét, a korok bélyegét mutató, a barangolások emlékeiből hozzátapadt vonás.

Anekdotáink, melyek Kelet és Nyugat leggazdagabb területeivel tartanak összeköttetést, a magyar néplélek kapcsolatainak nagy távlatokba nyúló elágazódását tüntetik föl. Amit szellemi életünk más hagyomány-csoportjáról már tudunk, itt is beigazolódik: a nyugati kultúrközösségben a mi területünk az a végső határ, ameddig az anekdota egyetemes vándorútja még kiterjeszkedik. Ez a magyarság lelki világának a legnagyobb és legműveltebb népekével egybeforradó szellemi közösségét bizonyítja.

Dr. György Lajos.